TADBIRKORLIK FAOLIYATI VA MEHNAT QILISH ERKINLIGINING KONSTITUTSIYAVIY-HUQUQIY ASOSLARI

Odiljonov Hasanboy
Namangan davlat universiteti yuridik fakulteti, 1-bosqich talabasi
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20319791

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy huquqiy demokratik davlat sharoitida tadbirkorlik faoliyati va mehnat qilish erkinligining konstitutsiyaviy-huquqiy asoslari tahlil qilinadi. Yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida ushbu sohada mustahkamlangan kafolatlar, fuqarolarning mehnat huquqlari hamda xususiy mulk daxlsizligi masalalari ilmiy jihatdan ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, maqolada xalqaro huquqiy tajriba bilan qiyosiy tahlil o‘tkazilib, milliy qonunchilik va amaliyotda uchrayotgan ayrim muammolar hamda ularni bartaraf etish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: Konstitutsiya, mehnat qilish erkinligi, tadbirkorlik faoliyati, xususiy mulk, iqtisodiy huquqlar, munosib mehnat sharoitlari, investitsiya muhiti, ijtimoiy davlat.

Hozirgi davrda har qanday demokratik jamiyat va rivojlangan davlatning barqaror iqtisodiy poydevorini erkin bozor munosabatlari, xususiy mulk daxlsizligi hamda har bir shaxsning mehnat qilish erkinligi tashkil etadi. Insonning iqtisodiy sohadagi huquq va erkinliklari uning nafaqat moddiy farovonligini, balki jamiyatda shaxs sifatida o‘z salohiyatini to‘laqonli namoyon etishini ham ta’minlaydi [1].

Bugungi kunda O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli demokratik islohotlar negizida ham tadbirkorlik tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash va fuqarolarning mehnat huquqlarini kafolatlash ustuvor vazifa etib belgilangan. Yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizda davlatning ijtimoiy majburiyatlari va iqtisodiy faoliyat erkinligi tamoyillari tubdan kuchaytirildi. Shu bois, tadbirkorlik faoliyati va mehnat qilish erkinligining konstitutsiyaviy-huquqiy asoslarini, ularning amaliyotdagi ijrosini va xalqaro andozalarga mosligini tizimli o‘rganish ham ilmiy, ham amaliy jihatdan giddat dolzarb ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston Konstitutsiyasida tadbirkorlik va mehnat erkinligi kafolatlari

Yangilangan Konstitutsiyamizning iqtisodiy va ijtimoiy huquqlarga bag‘ishlangan normalari mamlakatimizda bozor iqtisodiyotini rivojlantirishning huquqiy kafolatlarini yangi bosqichga olib chiqdi. Xususan, Bosh qomusimizda davlat iqtisodiy faoliyat, tadbirkorlik va mehnat qilish erkinligini, barcha mulk shakllarining teng huquqliligini kafolatlashi qat’iy belgilab qo‘yildi [1].

- **Tadbirkorlik erkinligi:** Konstitutsiyaga ko‘ra, tadbirkorlar qonunchilikda taqiqlanmagan har qanday faoliyatni amalga oshirishga, o‘z faoliyati yo‘nalishlarini mustaqil tanlashga va tadbirkorlikdan cheklanmagan miqdorda daromad olishga haqlidir. Eng muhimi, davlat qulay investitsiyaviy va ishbilarmonlik muhitini ta’minlashi, insofli raqobatni himoya qilishi va iqtisodiy faoliyatda monopoliyalashtirishga yo‘l qo‘ymasligi konstitutsiyaviy darajada mustahkamlandi.
- **Mehnat qilish erkinligi:** Har kim munosib mehnat qilish, kasb va faoliyat turini erkin tanlash, xavfsizlik va gigiyena talablariga javob beradigan munosib mehnat sharoitlarida ishlash huquqiga ega [1]. Bu norma inson qadrini ulug‘lash va fuqarolarni majburiy mehnatdan asrashning bosh huquqiy qalqonidir. Shu bilan birga, Konstitutsiyada har qanday shakldagi majburiy mehnat va bolalar mehnatining taqiqlanishi qat’iy belgilab qo‘yildi [1].

Huquqiy me’yorlar va qonunchilik asoslari

Konstitutsiyaviy prinsiplarni hayotga tatbiq etish maqsadida mamlakatimizda mustahkam qonunchilik bazasi yaratilgan. Tadbirkorlik munosabatlari asosan O‘zbekiston Respublikasining

Fuqarolik kodeksi, "Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to‘g‘risida"gi Qonun va boshqa sohaga oid normativ-huquqiy hujjatlar bilan tartibga solinadi [2]. Ushbu qonun hujjatlari tadbirkorlik subyektlarini davlat organlarining noqonuniy aralashuvlaridan himoya qilish, ularni ro‘yxatdan o‘tkazishni soddalashtirish va soliq yukini kamaytirishga xizmat qilmoqda.

Mehnat munosabatlari sohasida esa yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi markaziy o‘rinni egallaydi [3]. Yangi Mehnat kodeksi ish beruvchi va xodim o‘rtasidagi munosabatlarni bozor iqtisodiyoti talablariga moslashtirdi. Unda xodimlarning huquqiy himoyasi kuchaytirildi, masofaviy (onlayn) mehnat shakllari huquqiy maqomga ega bo‘ldi, shuningdek, ayollar va yoshlar mehnatini tartibga solishning zamonaviy mexanizmlari joriy etildi [3].

Xalqaro huquqiy tajriba va qiyosiy tahlil

Xalqaro amaliyotga nazar tashlaydigan bo‘lsak, mehnat va tadbirkorlik huquqi umuminsoniy qadriyat sifatida tan olingan. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 23-moddasida har bir shaxs mehnat qilish, ishni erkin tanlash, adolatli va qulay mehnat sharoitlariga ega bo‘lish hamda ishsizlikdan himoya qilinish huquqiga egaligi qayd etilgan [4].

Xalqaro Mehnat Tashkiloti (XMT) konvensiyalari global miqyosda munosib mehnat standartlarini belgilab beradi. O‘zbekiston XMTning majburiy mehnatni taqiqlash, kamsitishga yo‘l qo‘ymaslik va mehnat xavfsizligi to‘g‘risidagi fundamental konvensiyalarini ratifikatsiya qilgan [4].

Rivojlangan G‘arb davlatlari (masalan, Germaniya yoki AQSH) tajribasida tadbirkorlik erkinligi xususiy mulkning mutloq daxlsizligi va sud himoyasi orqali kafolatlanadi. Germaniya Federativ Respublikasi Asosiy Qonunida (Konstitutsiyasida) "kasbni erkin tanlash huquqi" (Berufsfreiheit) fundamental huquq hisoblanib, davlatning iqtisodiyotga asossiz aralashuvini cheklaydi [5]. O‘zbekiston qonunchiligida ham so‘nggi yillarda aynan shu kabi ilg‘or xorijiy andozalar andoza sifatida olinib, tadbirkorlikka to‘sqinlik qilganlik uchun mansabdor shaxslarning javobgarligi kuchaytirildi.

Amaliyotda uchrayorgan muammolar va ularni hal etish yo‘llari

Olib borilayotgan ijobiy islohotlarga qaramay, amaliyotda tadbirkorlik va mehnat huquqlarini to‘liq ta’minlash yo‘lida ayrim muammolar hamda transformatsion to‘sqinliklar ko‘zga tashlanmoqda:

1. **Byurokratik to‘siqlar va litsenziyalash:** Ayrim hududlarda yoki sohalarda ruxsat berish va litsenziyalash jarayonlarining murakkabligi hamda ijro hokimiyati organlarining tadbirkorlar faoliyatiga asossiz aralashish holatlari hamon uchrab turibdi [2].
2. **Yashirin iqtisodiyot va norasmiy bandlik:** Mehnat bozorida fuqarolarning mehnat shartnomasisiz (norasmiy) ishlashi munosib mehnat sharoitlari va ijtimoiy kafolatlardan (masalan, pensiya, haq to‘lanadigan mehnat ta’tili) mahrum bo‘lishga olib kelmoqda [6].
3. **Huquqiy ong va savodxonlik yetarli emasligi:** Ham tadbirkorlar, ham oddiy xodimlar orasida o‘zlarining konstitutsiyaviy huquqlari, mehnat muhofazasi qoidalari hamda huquqiy himoya vositalari haqidagi bilimlar darajasi pastligicha qolmoqda [6].

Muammolarni hal etish yuzasidan takliflar:

- Davlat organlarining nazorat funksiyalarini yanada qisqartirish, tadbirkorlikni himoya qilishda sudlarning mustaqilligini to‘liq ta’minlash lozim.
- Norasmiy bandlikni kamaytirish uchun soliq va rag‘batlantirish mexanizmlarini takomillashtirish, har bir ish o‘rnini elektron ro‘yxatdan o‘tkazish tizimini to‘liq raqamlashtirish zarur [6].
- Fuqarolarning mehnat va tadbirkorlik sohasidagi huquqiy madaniyatini oshirishga qaratilgan maxsus o‘quv-huquqiy dasturlarni keng joriy etish lozim.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, tadbirkorlik faoliyati va mehnat qilish erkinligi har qanday demokratik ijtimoiy davlatning va kuchli iqtisodiyotning tayanch poydevoridir. Yangi tahrirdagi

Konstitutsiyamiz mamlakatda inson qadrini ulug‘lash, shaxsning iqtisodiy tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash va munosib ish o‘rinlari yaratish uchun mustahkam huquqiy zamin yaratdi.

Ushbu huquqlarning amaliyotda to‘laqonli ishlashi uchun nafaqat qonun normalari mavjud bo‘lishi, balki davlat organlarining mas’uliyatini oshirish, biznes muhitini shaffoflashtirish hamda har bir fuqaroning huquqiy ongini yuksaltirish lozim. Faqatgina shunday har tomonlama yondashuv orqali konstitutsiyaviy kafolatlar real hayotda o‘z ifodasini topadi va jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2023.
2. "Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to‘g‘risida"gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni. – Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, www.lex.uz.
3. O‘zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi. – Toshkent: “Adolat”, 2023.
4. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (Xalqaro shartnomalar to‘plami). – Toshkent, 2018.
5. Saidov, A. X. (2022). Qiyosiy konstitutsiyaviy huquq: darslik. – Toshkent: “Yuridik adabiyotlar”.
6. Karimov, M. S. (2024). Bozor iqtisodiyoti sharoitida fuqarolarning mehnat huquqlarini ta’minlash va bandlik muammolari. Huquq va burch jurnali, (2), 34-41.